

Učební modul 5. 1.

SOCIOLOGIE A ANTROPOLOGIE ROZVOJE

Benoît CHALLAND

* * *

PhD sociálních a politických věd
European University Institute, Florence (Italy)

Duben 2006

Obsah

Vzdělávací cíle učebního modulu.....	<i>Chyba! Záložka není definována.</i>
Hlavní části	<i>Chyba! Záložka není definována.</i>
1. Úvod.....	4
2. Sociologie rozvoje.....	7
2.1. Sociologie a její obtíže s otázkou rozvoje.....	7
2.2. Sociologie zezdola: občanská společnost, sociální kapitál a rozvoj	10
3. Antropologie rozvoje.....	16
3.1. Proč antropologie?.....	16
3.2. Rozvojová antropologie nebo antropologie rozvoje?.....	17
3.3. Příklady antropologie a rozvoje	19
4. Závěr.....	24
Úkoly a cvičení.....	<i>Chyba! Záložka není definována.</i>
Bibliografie.....	27
Důležité webové stránky.....	<i>Chyba! Záložka není definována.</i>
Relevantní konference	31
Náměty a témata pro další výzkum	<i>Chyba! Záložka není definována.</i>
Významový slovník	<i>Chyba! Záložka není definována.</i>

Vzdělávací cíle modulu

Cílem tohoto modulu je pomoci studentům lépe porozumět, jak se rozvojové strategie uplatňují v reálném světě, a jak ovlivňují společnosti a jednotlivce žijící v rozvíjejících se zemích.

Rozvoj s sebou nese dynamické a aktivní vztahy mezi donory a recipienty, mezi „rozvinutými“ a „rozvíjejícími se“ společnostmi a institucemi, mezi společenstvími obecně, popsanými jako „moderní“ a „tradiční“ (rozlišení samo o sobě problematické).

Obsah modulu je užitečný pro všechny, kdo se chtějí zabývat empirickými daty a dopadem rozvojových strategií a teorií popsaných v předchozích modulech. Nastíníme zde některá hlavní témata sociologie a antropologie rozvoje a uvedeme několik návrhů na možné výzkumy v této oblasti.

Hlavní část

1. Úvod

Na následujících stránkách se budeme pohybovat v oblasti, která se obvykle zahrnuje pod hlavičku „rozvojová studia“. Rozvojová studia jsou skutečně multidisciplinární naukou, která se nachází na rozhraní mezi sociologií* (* viz Glosář), antropologií*, politickou vědou, ekonomii, historií a lidskou geografii (Törnquist 1999: 24).

Ostatní moduly EUROMODELU se zabývají různými, avšak provázanými teoretickými tématy rozvoje* zejména teoriemi rozvoje, ekonomickými přístupy k rozvoji nebo historií rozvoje. Další konkrétní příklady (koncept rozvoje sdílený EU, evropská rozvojová politika, mezinárodní rozvojová ekonomie, atd.) jsou rovněž součástí tohoto magisterského programu. Rozvojová sociologie a antropologie se zaměří na praktické důsledky rozvojového úsilí a na dopady, které rozvojové programy mají v „rozvojových“ zemích.

Další důležitou charakteristikou rozvoje (kromě toho, že je multidisciplinárním oborem) je fakt, že byl a je *aktivně* prosazován, a navíc často vnějšími aktéry a silami. To je důležitý rozdíl oproti jiným souvisejícím změnám jakou je například globalizace, jejíž dopady (možná homogenizace kultur, homogenizace podnikání, rozmach nových technologií) se šíří spíše pasivnějším a nepřímějším způsobem (Held & McGrew 2003). Proto zásadním rysem rozvojové sociologie a antropologie je aktivní zkoumání vlivu jednání (jednotlivců, skupin nebo institucí) na proces rozvoje.

Na začátku tohoto modulu je třeba říci, že v případě rozvojových studií by bylo chybné a přehnané mluvit o jasném rozdílu mezi teorií a praxí. Naopak se zde projevuje často velmi těsná blízkost mezi oběma stranami, zejména mezi některými typy akademické produkce a organizacemi, které ji financují, a také mezi soukromými výzkumnými centry zkoumajícími rozvojovou praxi a organizacemi, které dané studie zadávají, aby je mohly následně v praxi využít. Toto blízké sepětí dokonce zesílilo během dvou minulých desetiletí, částečně proto, že vzájemné spojení mezi mocí a věděním se stalo centrem pozornosti postmoderního* myšlení (například Foucaulta), a také proto, že vzrostla úloha sociálních věd při tvorbě důležitých rozhodnutí - jako například v mezinárodních institucích poskytujících finance na rozvoj (Cooper & Packhard 1997; Guilhot 2005). Rozvojová sociologie a antropologie si klade za cíl pomoci vytvářet v realitě lépe zakotvené pohledy na různé teorie rozvoje. V úvodu nastíníme krátce vývoj sociologického zkoumání rozvoje (proč se

sociologie a antropologie začaly spojovat s rozvojovými studii) a vysvětlíme, jakých témat se bude týkat zbývající část modulu.

Rozvojový diskurz vznikl krátce po skončení druhé světové války (Rist 2001) a byl spojen s ideou mezinárodní pomoci jako nástroje sociopolitické změny. Ekonomický rozvoj byl v té době považován za nejlepší způsob, jak rekonstruovat udržitelný mezinárodní systém. Keynesiánská politika byla tehdy aplikována i v domácích strategiích budování sociálního státu (Senisolla 1999). Mezinárodní pomoc je blízce spojená s konceptem rozvoje a přímo spojená s poválečným obdobím, kdy Marshallův plán byl hlavním tržně řízeným rozvojovým plánem, který měl zamezit dalšímu šíření komunismu (Cooper & al., 1997: 7-8).

Po tomto téměř striktně ekonomickém přístupu přišla druhá vlna rozvojového myšlení (jednalo se o teorie modernizace), podle nichž „tradiční“ společnosti neměly jinou možnost než následovat dráhu, která byla dána západním typem ekonomického a politického rozvoje. Vlivní intelektuálové jako byli Rostow, (1960), Lipset (1959), a Huntington (1968) udali směr. Výsledkem byl velmi rigidní a západně orientovaný model, který měly méně rozvinuté společnosti následovat. Vše se navíc odehrávalo v kontextu studené války, kdy spolu soupeřil kapitalistický a komunistický pohled na svět. V souvislosti se vzrůstajícím uvědomováním si (*conscientizace*) trvající dominance prvního světa nad Jihem, bývalými koloniemi či Třetím světem* (teorie *dependistas*, postkoloniální teorie) a v souvislosti s vědeckou revolucí navrženou postmodernismem* rostla nespokojenost s tímto na Západ orientovaným modelem. Ta ještě zesílila po kolapsu sovětského bloku. Podle často citované kritiky (Escobar 1995; Simon 2002) se vytvořil alternativní pohled, který kladl důraz na to, aby Jih získal rovný podíl při reflexi rozvoje a při realizaci rozvojových strategií. Jinak řečeno, Jihu/Třetímu světu/méně rozvinutému světu, byla dána možnost mluvit, nebo alespoň vznikla snaha ukázat nedostatky modernizační verze rozvoje. Právě zde vstoupily sociologie a antropologie na pole rozvoje¹.

¹ To neznamená, že předtím neexistovala žádná sociologie nebo antropologie rozvoje. Ve skutečnosti hrála antropologie, tehdy chápaná jako zkoumání „primitivních“ nebo „domorodých“ společností (také nazývaná etnologií) během koloniálního období důležitou roli při ovládnutí nově dobytých a kolonizovaných území. Sociologie také měla svůj podíl při šíření slova modernizačních teorií od padesátých až do sedmdesátých let minulého století. Důležité je uvědomit si, že v post-rozvojové krizi (viz rámeček 1) mají sociologie a antropologie významný *pozitivní* přínos.

Postmodernismus * a rozvoj

Často bývá zmiňováno, že rozvojové teorie se na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století dostaly do slepé uličky (Schuurman 2002). V této době se postmoderní diskurzy staly velice vlivnými (nebo přímo dominantními) v západních akademické sféře. Na základě této kritické linie byl rozvoj kritizován z empirických i epistemologických pozic. Zatímco první ze zmíněných kritik poukazovala na neschopnost podle existujících modelů rozvoje předvídat další vývoj, druhá kritika (založená na postmodernistickém pohledu na svět) tvrdila, že pokusy o univerzalistická vysvětlení jsou v nejlepším případě zavádějící nebo dokonce nebezpečné, protože jsou historicky a geograficky situované v evropském kontextu. Jinými slovy, velká vyprávění „modernity“ * nebo „rozvoje“ byla ve skutečnosti zasazena do širšího propojení moci-vědění a pokračující dominance západní moci (a akademického vědění). Rozvoj může být ve světle těchto teorií chápán jako pokračující kolonizace, jen pomocí jiných prostředků a jediným způsobem, jak uniknout z této *aporie* je „dekolonizace mysli“ (Latouche 2001).

Postkolonialismus* a poststrukturalistické kritiky ve shodě analyzovaly modernitu a její projev ve formě konceptu rozvoje jako nástroj hegemonie Západu. Teorie, praxe a institucionální uspořádání spojené s diskurzem rozvoje se stalo terčem těžkého útoku.

Cesta ven z této slepé uličky může spočívat v novém dialogu, který by dal více prostoru rozvíjejícím se společností. Olivier de Sardan (2005) kritizuje postmoderní autory za přílišnou ideologičnost jejich závěrů, volá po návratu k empiricky podloženým mikroanalýzám a radí zdržet se analýzy rozvoje výhradně skrze (omezující) optiku diskurzivní analýzy.

Tato krátká genealogie se týká spíše mimoevropských zemí, kde bylo problematické rozlišení moderní - tradiční přece jen snadněji aplikovatelné na základě velkých socio-ekonomických rozdílů mezi těmito zeměmi a zeměmi evropskými. Na území bývalého Sovětského svazu byla již známá terminologie použita na nově vzniklé státy, které, řečeno obvyklou frází z 90. let, „musely být rozvinuty“. Toto slovní spojení naznačuje, že problematika existujícího modelu hodného následování stále existuje, a že součástí problému je, jak se zbavit etnocentrického způsobu uvažování (zejména představy, že politické a ekonomické změny, které se odehrály v Evropě a v USA zůstávají absolutním modelem, který by měl být kopírován a emulován po celém světě). Přestože současní badatelé dávají prostor „nezápadním teoriím rozvoje“ (Wiarda 1999) a možnost místním podílet se na procesu rozhodování (viz sekce Aktuální témata na konci modulu), zůstává hluboce zakořeněná tendence (implicitně či explicitně) hodnotit výsledky rozvoje porovnáváním se západním modelem moderních liberálních kapitalistických společností.

Obě disciplíny - sociologie i antropologie se snaží porozumět dopadu rozvojových strategií a politik na jiné úrovni analýzy, než bylo doposud zvykem. Spíše než na zkoumání

makro-charakteristik rozvoje (ekonomický rozvoj, vytváření státu nebo mezinárodní finanční instituce, atd.) zaměřuje se sociologie na analýzu na mezo-úrovni (instituce nižší úrovně - jako jsou nevládní organizace nebo podnikatelské instituce, mobilizace středních vrstev nebo rolníků, cirkulace elit, propojování aktérů skrze sociální sítě nebo patronsko-klientské vztahy, atd.). Antropologie se snaží odkrývat jemnější mikro-dopady rozvoje na komunity, příbuzenské systémy nebo regionální uskupení. V tomto duchu by sociologie a antropologie rozvoje měly být „hluboce empirickými, multidimensionálními [a měly by být] diachronickými vědami o sociálních skupinách a jejich interakcích, kombinujících analýzu sociální praxe a vědomí“ (Olivier de Sardan 2005: i). Pojd'me se teď podívat, jak na to.

2. Sociologie rozvoje

2.1. Sociologie a její obtíže s otázkou rozvoje

Sociologie může být chápána jako „vědecké zkoumání společnosti zahrnující vzorce sociálních vztahů, sociální jednání a kulturu“ (Calhoun 2002), která se snaží o předvídání pravidelností v sociálním životě. Jako akademická disciplína byla sociologie ustavena v polovině 19. století Augustem Comtem a stala se nezávislou vědeckou naukou na počátku 20. století. Tehdy se dva přední autoři Max Weber (1864-1920) a Emile Durkheim (1858-1917) snažili reagovat na rychlé společenské změny spojené s příchodem národního státu, s průmyslovou revolucí a modernitou*. Oba myslitelé zůstávají centrálními pilíři sociologie obecně a myšlenky prvního z nich stále přispívají k vývoji myšlení v oblasti sociologie rozvoje. Weber napsal zásadní studie o politice, státu, ekonomické historii, povaze moci a racionální dominance v moderním světě (Weber, 1978). Mnohé z témat – a dokonce i metod, které Weber používal – jsou dodnes centrem pozornosti pro sociologii rozvoje.

Rozvojová praxe je organizována na základě určitého teoretického modelu nebo vzoru (různé teoretické přístupy viz modul 3.2) a vždy přináší určité důsledky pro síť sociálních vztahů země, která je právě „rozvíjena“. Sociologie rozvoje zkoumá právě tyto procesy na různých úrovních: individuální, institucionální a státní. Musíme však hned na začátku zdůraznit, že sociologie je historicky spojena s projektem modernity (Wagner 1994), což někdy přináší obtíže při tematizování a zkoumání mimoevropských praktik a vzorců jednání. Jinými slovy sociologie obsahuje některá problematická hluchá místa, která způsobují, že v rámci tohoto akademického diskurzu se těžko vysvětlují jevy, které nerespektují nebo nesledují vzorce objevené a popsané v Evropě.

Taková tendence je obecně známá jako etnocentrismus nebo eurocentrismus. První z pojmů bychom měli chápat jako obecný postoj „založený na nadřazenosti vlastní skupiny nad ostatními“². Druhý pojem je pak postojem nadřazenosti určitého socio-geografického kontextu, konkrétně evropského, který se pak stává hlavním zdrojem údajné nadřazenosti. Rozlišení těchto pojmů je v transkulturním prostředí zásadní. Pokud se držíme eurocentrismu, nepřímou potvrzujeme, že jsou jasně ohraničené entity, z toho plyne také, že koncepty jako rozvoj, demokracie nebo občanská společnost jsou spojené s evropskou historií. Oproti tomu etnocentrický pohled představuje obecnější a abstraktnější přístup k pojmům údajně univerzálního charakteru.

Proto sociologie (a politické vědy obecně) nejen že má za objekt studia západní stát či společnost, ale zároveň je inherentní *součástí* tohoto projektu. Z toho plyne zásadní otázka: „Může být použit systém vědění, který má kořeny ve specifické části světa, k dešifrování jiné části?“ Podobně se ptá Asad (2003), jestli je realistické, aby západní myšlení dešifrovalo nezápadní, neboť samo o sobě nedokáže obsáhnout celistvost světa. Stauth zdůrazňuje tento problém následujícím způsobem:

„Co je modernita? Tato otázka je hlavním tématem sociologie. Existuje neuspokojivé a znepokojující propojení mezi sociologií a modernitou: Sociologie je věda o tom, co je modernita, a jak funguje moderní společnost. Klasická sociální teorie tvrdila, že modernita je racionalismus a objektivismus, a že moderní společnost operuje s racionálně definovanými pojmy a postupně nahrazuje tradiční společnosti.“ (Stauth 2002: 19)

Zdá se, že existuje kruhový vztah mezi sociologií a modernitou, který způsobuje, že vše jiné nmoderní se *fixuje* pod pojmem „tradiční“. Jak si všímá Balandier:

« La typologie par différences – Afin de mieux maîtriser l'interprétation sociologique, de nombreux auteurs (en général nord-américains) ont réduit la diversité des sociétés accédant au développement à un seul type, défini en tant que modèle de la « société traditionnelle ». Ce modèle est construit par différence, par opposition au modèle de la société moderne qui réfère à l'ensemble des sociétés industrielles à techniques avancées: si bien que la « société traditionnelle » finit par apparaître comme la simple *figure inversée* de la société moderne. » (Balandier 1981: 115)³

² Definice z *Collegiate Dictionary*.

³ „Typologie na základě rozdílů: Mnozí autoři (povětšinou severoameričani), aby lépe zvládli sociologickou interpretaci, zredukovali diverzitu uvnitř rozvíjejících se společností na jeden jediný typ – na to, co je definováno jako „tradiční společnost“. Tento model je založen na rozdílech, oproti modelu nabízenému moderní společností, která ve skutečnosti označuje všechny rozvinuté průmyslové společnosti. Tedy „tradiční společnost“ se nakonec stává pouze zrcadlovým obrazem moderní společnosti.“
(překlad autora)

Tedy pokud je modernita vyobrazena jako vyvíjející se a dynamická, univerzalistická a funkčně diferenciovaná, „tradiční“ společnosti budou statické a neměnné, partikularistické a segmentované, atd. (viz rámeček 2). Jak uvidíme na následujících stránkách, mnohé z těchto dichotomií jsou problematické, protože užívají umělé a neudržitelé kategorie nebo protože nevystihují podstatu „rozvíjejících se“ či „tradičních“ společností. Úkolem sociologie a antropologie rozvoje bylo a je z velké části kriticky prozkoumat tyto kategorie a analyzovat v terénu, zda mají reálný základ či nikoliv.

RÁMEČEK 2: Problematická dichotomie ‘tradiční’-‘moderní’

Tradiční vs. moderní	
Talcott Parsons, přední poválečný americký sociolog navrhl následující dichotomie nazvané „proměnné vzorců“, které se týkají protikladu moderní-tradiční (převzato z Wiarda 1999: 6; Olivier de Sardan 2005: 46).	
Zde jsou některé charakteristiky oněch dvou daných kategorií.	
Tradiční	Moderní
<i>Askriptivní (koho znáš)</i>	<i>Úspěch, Zásluha</i>
<i>Partikularistický (úzký, v rámci vesnice)</i>	<i>Univerzalistický</i>
<i>Homogenita</i>	<i>Heterogenita</i>
<i>Funkčně nerozlišený (armády či církve mohou hrát i politickou roli)</i>	<i>Funkčně specifický (odluka církve od státu, profesionální armády)</i>
<i>Komunita</i>	<i>Jednotlivec</i>
<i>Dar</i>	<i>Peníze</i>
<i>Vztah patron-klient</i>	<i>Byrokraticky regulované vztahy</i>
<i>Rutina</i>	<i>Inovace</i>
<i>Solidarita</i>	<i>Soutěž</i>

Jak uvidíte z následujících stránek (a nepřímo z tohoto úvodu), témata, kterými se zabývají sociologie a antropologie rozvoje, jsou nesmírně rozsáhlá. Zaměříme se proto na několik témat, abychom ilustrovali nejrelevantnější současné oblasti zájmu těchto dvou disciplin. Před třiceti lety by podobný modul týkající se sociologie rozvoje zahrnoval velmi rozdílná témata. Vlivná kniha ze 60. let 20. století se stejným předmětem (*Sociology of Development*, Jacobs 1967) se koncentrovala především na struktury politických autorit a na ekonomickou oblast. Zmíněný autor tvrdil, že existují kulturní rezistence vůči modernizaci, a že ekonomický systém Iránu (ústřední bod jeho vlivné studie) je problematický, protože „nepovažuje racionální zisk za primární cíl ekonomického systému.“ (Jacobs 1967: 10). Téma racionality (o tom více v kapitole o antropologii) a explicitně stanovený západní model, hodný následování, byly příznačné pro tehdy dominantní paradigma modernizace.

Další vlivná kniha pozdějšího data (*Sociology of the Global System*, Sklair 1991) konstatovala, že vzhledem k tomu, že „vláda a vládnoucí třída a její spojenci jsou skoro vždy hlavními aktéry při prosazování rozvojových strategií, většina výzkumu se soustředila na politické centrum“ (Sklair 1991: 36). O patnáct let později můžeme bezpečně říci, že nastala změna, a že je nyní věnována větší pozornost silám, které vytvářejí rozvoj *zdola nahoru* (*bottom up*). Mnohem více výzkumů se teď věnuje možnostem, jak participace lidí může přispět k rozvoji, a jak současné globální transformace podporují nové vrstvy světové populace. Jedním z posledních důkazů těchto změn je skvělý sborník, který hodnotí úspěchy ekonomického rozvoje ve srovnání s kvalitou *lidského* rozvoje (Mehrotra & Jolly 2000).

Částečně tedy budeme následovat tento trend určený významem demokratizace, vládnutí a participace lidí. Z oblasti sociologie rozvoje (v souladu s obecnými cíli EUROMODELU) detailně rozebereme, jak může otázka občanské společnosti sloužit jako relevantní výzkumná agenda pro tento modul (institucionální aspekt, individuální sociální kapitál, demokratizace jako politický rozvoj, elitářské tendence NGOs, sociologie mezinárodních donorů, etnocentrismus v sociologii rozvoje, atd.).

2.2. *Sociologie zdola: občanská společnost, sociální kapitál a rozvoj*

Jedním z hlavních témat (spíše politické) sociologie rozvoje byla po minulé tři dekády občanská společnost. Obecně definujeme občanskou společnost jako mezilehlou sféru, chycenou na jedné straně mezi státem a na druhé mezi rodinou a ekonomickou produkcí (sférou produkce a reprodukce). Její význam spočívá v tom, že její instituce a aktéři jsou považováni za autonomní a svobodné od intervencí státu i trhu, a její role je vnímána jako pozitivní, neboť kriticky přispívá k rozvojovým procesům a demokratickému životu. Zjednodušenou verzí občanské společnosti se staly nevládní organizace (non-governmental organizations – NGOs), tj. instituce, považované mnohými za všelék na problémy rozvoje a/nebo na problematiku nedemokratických společenství či těch, které nelze charakterizovat termínem „dobré vládnutí“. Příkladem organizací občanské společnosti mohou být odbory, církevní asociace, nezávislá lobby, kulturní kluby, politické debatní kluby, univerzity, média, azylové nebo charitativní organizace, atd.

Pojem občanská společnost, který se v moderní formě objevil v 17. století, byl předmětem sporů a široce se užíval v 18. a 19. století, téměř vymizel během 20. století. Znovu se objevil v 70. letech a ovládl pole politického diskurzu a politické teorie od 80. let až po současnost, a to zejména v souvislosti s rozpadem sovětské říše a s politickými změnami na Iberském poloostrově a v latinské Americe.

Idea občanské společnosti se poprvé objevila jako protikladný pojem k „přirozené společnosti“ při debatách o „společenské smlouvě“, které jsou nejlépe zachyceny v textech myslitelů jako jsou Hobbes, Locke, Rousseau, Smith a Ferguson. Pojem občanská společnost byl dříve synonymem pro stát. Vývoj s tím související terminologie se odehrál okolo 17. století „v kontextu, kdy bylo nutné najít způsob, jak legitimovat a ospravedlnit nový řád, který vznikl po zrodu Vestfálského míru a provizorního konce půldruhého století krvavých válek v Evropě“ (Hallberg & Wittrock 2005). Občanská společnost v 17. a 18. století označovala sociálně a politicky organizované formy života a vlády a odkazovala na koncept občanství a civilizace (oproti stavu *bellum omnium contra omnes*, jak jej popsal Hobbes). Pro většinu tehdejších myslitelů znamenala pozitivní vývoj, naznačovala představu nutného *pokroku*, vedoucího k dosažení fáze občanské společnosti. Pouze Rousseau ve svém díle *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (Rousseau 1996[1755]) pochyboval a podroboval kritice tento optimistický pohled na transformaci od *société naturelle* k *société civile*.

Teprve myslitelé v 19. století zavedli rozlišení mezi občanskou společností a státem, které je pro nás dnes zásadní. Souvisí to s postupným vznikem moderního státu a rostoucí sféry kapitalistických aktivit. Význam pojmu zásadně posunuje Hegel, jehož inovativní koncepce chápe poprvé občanskou společnost jako prvek stojící mezi státem a patriarchální sférou rodiny. Občanská společnost přestává být identická se státem nebo alespoň se všemi aspekty státu. Ve skutečnosti je pro Hegela pouze jednou ze součástí státu. Tocqueville dále rozpracoval rozlišení mezi soukromým a veřejným a zavedl tři složky, kdy politická společnost stojí vedle státu a občanské společnosti. Právě rozlišení mezi občanskou a politickou společností ho odlišuje od Hegela. Podle Tocquevilla, autora knihy *De la démocratie en Amérique* se tyto dvě liší tím, že občanská společnost se zaobírá (na vcelku nízké úrovni) soukromými zájmy, aktivitami ekonomickými, ale také morálními a intelektuálními, zatímco politická (na vyšší úrovni) je jakýmsi souborem občanských asociací, které mají vyšší společný cíl. Jejich rozlišení je přitom jaksi umělé, neboť autor podotýká, že těžší jedna z druhé (Tocqueville 1981 v. 2: 147).

Stejně důležité pro vývoj konceptu v 19. století je Marxovo použití pojmu, které vychází z Hegela. Marx vidí v občanské společnosti odchýlení od skutečné otázky, kterou je rozlišení ekonomických tříd. Pro něj je občanská společnost součástí základny a je rozpuštěna do ekonomických faktorů, vyjádřena je pak v nadstavbě ideologie a soudní moci. Tento pohled je částečně napaden Gramscim v tom smyslu, že současná občanská společnost je důležitým elementem nadstavby, který se stává subordinujícím (Bobbio 1988: 87) a který je

nutné ovládnout k získání hegemonie ve společnosti. Občanská společnost jako sféra dobrovolného přijímání je zde v protikladu k politické společnosti (sféry donucování) a k utlačujícímu státu (Edwards B. & al. 2001: 2).

Po Gramscim koncept občanské společnosti postupně mizí, přestože další autoři se zabývají vztahem mezi společností a státem za pomoci jiné terminologie, jako například Habermasovy „veřejné sféry“. Od 70. let 20. století se začíná znovu objevovat pojem „občanská společnost“ jako hlavní nástroj, pomocí jehož jsou konceptualizovány vztahy mezi státem a společností. Masivní návrat na scénu je blízce spojen s evropskou historií, konkrétně s dobře popsáním příkladem hnutí *Solidarnosc*. Polské odbory svou snahou čelit státnímu autoritářství představovaly „ztělesněnou“ podobu občanské společnosti v 80. letech. Koncept se stal znovu módním za pomoci Nové levice, která se snažila najít teoretické základy, na kterých by mohla stavět svou kritiku Stalinistické a byrokratické *dégenerescence* Sovětského bloku na východě a zároveň oslabit státní útlak na západě. V anti-etatistickém chápání může užívání pojmu občanská společnost legitimovat nová sociální hnutí, která se objevila po neklidných 60. letech. V tomto smyslu se Gramscim koncept ukázal být dobrým spojencem vzhledem k chápání občanské společnosti jako prostoru pro dobrovolnou a kulturní hegemonii. Dalšími důvody, proč daný pojem získal popularitu, byla jednak takzvaná „třetí vlna demokratizace“ a údajná role, kterou při ní sehráli nestátní aktéři v řadě postsovětských osvobození, jednak další politický vývoj ve zbytku světa (Cammack 1997).

Návrat občanské společnosti může být také vysvětlen na základě souběžného nástupu neoliberalismu, v našem případě nejlépe reprezentovaného Washingtonským konsenzem (Fine & al. 2001). Neoliberalismus snadno přijal nový pojem, který odpovídal jeho hlavní představě, že stát by měl fungovat jako *noční hlídač* a nechat dostatečný prostor pro to, aby racionální aktéři a společnost interagovali podle pravidel globalizovaného trhu. Díky dominanci neoliberálního paradigmatu v 80. letech se tedy stal pojem občanské společnosti v 90. letech tak přitažlivým. Pojem je založen na pluralistickém pojetí společnosti, kde jednání jednotlivce dává možnost kontroly státu. Je tedy spojena s anti-etatistickými závěry, které o něco později zpopularizoval Putnam (1993), jehož práce o sociálním kapitálu byla silně využívána velkými rozvojovými organizacemi a mezinárodními finančními institucemi, jako jsou Světová banka a Mezinárodní měnový fond (Fukuyama 2000). Výměnou za finanční podporu se „rozvojové země“ vydávají cestou pro ně stanovených podmínek, kterými se „čím dál tím častěji stávaly otázky vládnutí a demokratizace, a podporovány byly ty orgány „občanské společnosti“, které byly nejvíc vstřícné protržní politice. To je veký

rozdíl oproti dřívějšímu předpokladu, že autoritativní režimy jsou vhodnější, protože dokážou lépe čelit populistické agitaci proti dopadům reforem“ (Fine & al. 2001: 11).

Občanská společnost, sociální kapitál a dobré vládnutí se staly nevyhnutelným leitmotivem politického vývoje v raných 90. letech, protože braly v úvahu i neformální ekonomiku*, a zprostředkující sféry jednání (které mohlo napravit nedostatky některých států). To vše činí občanskou společnost významným vstupním bodem pro „prosazování odpovědnosti, legitimacy, transparentnosti a participace, neboť tyto faktory posilují občanskou společnost a omezují státní moc. [...]“ (Williams & Young, 1994: 87f).

Současným trendem v literatuře, zabývajícím se politickým vývojem a demokratizací, se stalo entuziastické vyzdvihování občanské společnosti do popředí. Souvisí to s masivním zaměřením na téma globalizace v sociálních vědách a se vznikem představy potenciálně kosmopolitní společnosti a demokracie (jimž rozvoj nepřímo napomáhá). Postupná profesionalizace a internacionalizace NGOs vedla k zaměření na témata, která svým rozsahem zasahují celou planetu. Na akademické půdě způsobil tento jev vznik nové vlny výzkumů, zaměřených na dopady principů, prosazovaných mezinárodní občanskou společností a zejména nevládními organizacemi. V dané perspektivě jsou NGOs často nekriticky reprezentovány „jako hrdinové a předchůdci vznikající globální občanské společnosti, kteří tvoří protiváhu vůči přirozenému autoritářství států a moci mezinárodního kapitálu“ (Josselin & Wallace 2001: 1). Měli bychom si však uvědomit, že přestože o NGOs se mluví téměř všude, neznamená to, že tato instituce je jedinou formou a normou tvořící občanskou společnost.

Mnohá tvrzení ohledně povahy NGOs, považovaných za hybatele politického vývoje, by měla být blíže prozkoumána. Za prvé bychom měli zpochybnit automatickou demokratičnost, reprezentativnost a odpovědnost nevládních organizací. Halliday o nich říká, „jsou v nejlepším pokrytecké a v nejhorším elitářské“. Přestože si NGOs stanovují šlechetné cíle, byla pro ně vymyšlena různá přizviska, například BINGOs (*business-influenced NGOs* byznysem ovlivňované), RINGOs (reakcionářské NGOs nebo v některých zemích královské *royal NGOs*), GINGOs (vládou ovlivňované *government-influenced NGOs*), MANGOs (male-controlled NGOs) nebo dokonce TINGOs (tribální NGOs). Jsou nevládní organizace opravdu součástí autonomní občanské společnosti, nebo už ztratily svou nevinnost? (Halliday 2001: 22-23; Halliday 2003: 496ff) Jiní autoři zauímají spíše pragmatictější kritické hledisko vůči asistenci ze strany vnější občanské společnosti a tvrdí, že „ani asistence ani nadnárodní sítě samy o sobě nezaručí demokratičnost státu“ (Mendelson 2002: 233).

Důležité je uvědomit si, že nevládní organizace byly často vykreslovány v pozitivním světle, zřejmě kvůli teleologickým předpokladům některých výzkumů demokratizace. Musíme se však ptát, zda existuje občanská společnost díky existenci moderního liberálního státu, nebo opačně (jako při hledání prvenství vejce či slepice), existuje moderní stát díky existenci občanské společnosti? Daný paradox formuloval Michael Walzer: „zdá se, že demokratická občanská společnost vyžaduje přítomnost demokratického státu a silná občanská společnost přítomnost silného a odpovědného státu“ (citováno dle Edward B. & al. 2001: 13).

Zkoumání západní historie ukazuje, že určité formy občanské společnosti existovaly již před založením moderního demokratického státu. Jednalo se třeba o cechy a další podobná společenství. Občanská společnost, tak jak ji dnes známe, je sama produktem demokratického institucionálního uspořádání. Proto lze říci, že funkcionalistická očekávání od občanské společnosti jsou od základu mylná díky jejich etnocentrismu. Podobná demokraticko-centrická očekávání se objevují v mnohých článcích ze začátku 90. let, které se snaží rozsoudit, zda existuje občanská společnost například v muslimských nebo afrických společnostech. Je zřejmé, že autoři zde nemohli nalézt „stejnou“ občanskou společnost jako na západě. Ve skutečnosti v mnoha zemích středního východu a Afriky občanská společnost je, avšak díky tomu, že se autoři omezují na její vnímání skrze západní kategorie (a konstrukce), se jim zdá že v těchto částech světa žádná občanská společnost neexistuje.

Dalším velkým problémem, týkajícím se občanské společnosti, který se objevuje v literatuře o demokratizaci, je sporná otázka její nezávislosti jak vzhledem ke státu, tak ke sféře produkce/reprodukce. Bylo by chybou představovat si kvazi-formální oddělení těchto tří sfér. Právě sociologie rozvoje může v této oblasti přispět zajímavými myšlenkami.

Za prvé lze říci, že nemůžeme považovat občanskou společnost nebo nevládní organizace za soudržnou skupinu (e.g., Edwards M. & Hulme 1997). Kritické práce o občanské společnosti tvrdí, že tento chybný předpoklad vede k přeceňování různých sil a mechanismů, které mají vysvětlit její vnitřní fungování. Podle této kritiky „nejen, že je občanská společnost konstituovaná státem a trhem, ale je také prostoupena stejnou logikou fungování, která ovládá ony dvě sféry“ (Chandhoke 2002: 49). Nedávná empirická studie o dárcovských NGOs poukazuje na to, že logika soutěže mezi mezinárodními NGOs je založena právě na procesu akumulace zdrojů, a že internacionalizace těchto organizací je významně utvářena a strukturována státy, kde ta která NGO sídlí (Siméant 2002: 27ff).

Za druhé bylo ustaveno důležité sociologické rozlišení mezi nevládními organizacemi „severními“ (či z rozvinutých zemí) a „jižními“ (tzn. těch na straně rozvíjejícího se příjemce)

Hudock (1999). Autoři právem poukazují na to, že „způsob, jakým většina NGOs získává prostředky z vnějšího prostředí, je činí podřízenými vnější kontrole a znemožňuje jim přispět k takovému procesu rozvoje občanské společnosti, který by umožnil lidem veřejně vyjádřit své potřeby a vznášet požadavky na stát tak, aby jim umožnil tyto potřeby uspokojit.“ Body, o které se opírá zmíněné rozlišení zahrnují různou úroveň institucionalizace (více rozvinuté u severních NGOs), rozdílné způsoby a vzorce financování a rozdílný vztah k domácím vládám (bližší u severních NGOs).

Častým neblahým důsledkem asistence vnějších nevládních organizací je vznik malé skupiny elitních organizací, tvořených prominentními jižními NGOs, které mají konexe se zahraničím, konkrétně se severními NGOs (Hudock 1999: 3, 11). Problémem, na který poukazuje autorka už v titulu své knihy „Democracy by Proxy“? (Demokracie v zastoupení ?) (Hudock 1999) je, že pouze těchto několik elitních organizací prosazuje demokracii díky své spřízněnosti s donory. Avšak dodává, že k tomu, aby nastala hlubší demokratizační změna, to nestačí. „Jižní NGOs podporují občanskou společnost pouze v případě, že vytvářejí organizační kapacity na úrovni komunit, rozvíjejí replikovatelné modely zajištění služeb a účastní se politických debat“ (*ibid.*: 16). Pokud se pouze několika málo NGOs podaří využít politických příležitostí ovládnout komunikační procesy na úkor méně zkušených a často menších NGOs, bude externí asistence jen částečně úspěšná. Proto je třeba zjistit na základě výzkumu personálních trajektorií, co umožňuje lidem dosáhnout úspěchu a co jim brání. Zde je užitečným nástrojem koncept individuálního sociálního kapitálu na mikro-úrovni (jak ho definoval Bourdieu).

Sociologický výzkum nám tedy může pomoci zjistit, kdo je po stránce sociálního kapitálu nejlépe vybaven (vzdělání, vztahy a konexe, jazyky, zkušenosti, symbolická moc, atd), a jak může příslušný sociální kapitál pomoci rozkvětu nových rozvojových organizací (jak uvidíme v další kapitole, zde se dostáváme spíše na úroveň, kde jsou užitečnější antropologické metody výzkumu, než sociologické), anebo nám může pomoci odhalit možné negativní důsledky v případě, že nelze uniknout vztahům typu klient-patron, které snadno přecházejí v korupční jednání (Khan 1998). Kapitulu o sociologii uzavřeme Wallersteinovým závěrem, týkajícím se vzestupné mobility uvnitř světového systému. Autor tvrdí, že jednou ze strategií rozvojových zemí, jak si polepšit, je přijmout pozvání na cestu pomoci a podpory nabízené ostatními zeměmi. Dá se říci, že značné sumy peněz věnované na podporu občanské společnosti, které v uplynulých dvou desetiletích přispěly ke vzniku skutečného „průmyslu pomoci“ (Van Rooy 1998), vytvořily onu cestu „rozvoje na pozvání“ (Wallerstein 1995). Sociologické výzkumy však také ukázaly, že ne všichni aktéři občanské společnosti jsou na

stejné úrovni, neboť někteří z nich mají výhodnější pozici při získávání zdrojů a podpory určených občanské společnosti, a že je třeba brát v úvahu zátěž negativního sociálního kapitálu. Celkově zdůrazňuje sociologické zkoumání nutnost ověřit některé obecně přijímané závěry a korigovat optimismus obsažený v makro-teoriích rozvoje.

3. Antropologie rozvoje

3.1. Proč antropologie?

Antropologie je akademická disciplína, etymologicky definovaná jako věda o člověku. Oproti sociologii, která se věnuje větším skupinám lidí (nejčastěji v *moderní* společnosti), zabývá se antropologie nižší úrovní, konkrétně výzkumy interakce menších skupin jako je rodina, kmen nebo menší komunita. V průběhu svého vývoje se antropologie zabývala nejdříve „primitivními“ společnostmi, avšak dnes se věnuje tématům jako je moc a instituce (Gledhill 1994), moderní charakteristiky náboženství (Asad 1986 and 2003) a dokonce i jednání v oblasti práva.

Když se vrátíme k rozlišení mezi *makro*, *mezo* a *mikro* úrovní, které jsme v tomto úvodu využívali, můžeme přirovnat studia rozvoje k létání nebo k pohybu z jedné úrovně do druhé, abychom co nejlépe zaznamenali rysy a důsledky rozvojových procesů. Na *makro* úrovni vnímáme jako při letu letadlem pouze geografické hranice mezi suverénními státy. Jediné co bychom viděli z této stratosférické perspektivy by byly toky kapitálu, programová rozhodnutí a výměny názorů ohledně velkých rozvojových teorií. Na *mezo* úrovni (sociologie rozvoje) bychom se cítili jako při letu vrtulníkem velmi nízko nad zemí, abychom viděli, jak zmíněné makro trendy ovlivňují sociální jednání skupin lidí, kteří se chystají zakládat nové rozvojové organizace (NGOs, organizace občanské společnosti), jak studny umožňují lidem žijícím v suchých oblastech méně chodit, či jak úspěšné jsou nové vzdělávací strategie při vytváření příležitostí k vzestupné mobilitě nových sociálních skupin.

Na *mikro* úrovni bychom měli antropologii rozvoje. V tomto případě bychom dlouhou dobu cestovali pěšky a doprovázeli skupiny nebo jednotlivce, kteří těží z daných rozvojových programů. Výhodou *mikro* pohledu je, že lze naslouchat tomu, co si lidé v terénu myslí a co říkají o rozvojových projektech, o kterých bylo rozhodnuto jinde a někým jiným (obvykle ve vzdáleném evropském hlavním městě).

Z metodologického hlediska je základním nástrojem sběru dat při antropologickém výzkumu etnografie*. To znamená, že výzkumník se vydá na delší dobu do nového prostředí (až dva roky). Důvodem tak dlouhého výzkumu je zachycení sociálních významů a

každodenních aktivit skupiny lidí do té doby výzkumníkovi neznámých. Etnografie tedy pomáhá odhalovat a zevnitř interpretovat nové kulturní významy rituálů, interakcí a kolektivních vyjádření jako je jazyk nebo náboženské praktiky. Etnografický výzkum se skládá z různých fází, které vyžadují dlouhé a sofistikované úsilí: výběr tématu a skupiny, vstup do skupiny pomocí stále otevřenosti vůči možným informátorům či klíčovým osobám ve skupině, prostřední část výzkumu, kdy nastává interakce mezi výzkumníkem a zkoumanou skupinou, závěrečná část, kdy je opuštěna skupina a píše se etnografická zpráva z výzkumu⁴.

Za výhodu takového přístupu považujeme empirickou podloženost získaných dat, obezřetnost před vnášením kategorií z výzkumníkovy kultury či intelektuálního prostředí a možnost zachycení pohledů a představ příslušejících zkoumané skupině. Jedná se o výzkum zevnitř, který se snaží vypořádat s problémem etnocentrismu a nezdůvodněných předpokladů, které si sebou každý výzkumník do terénu přináší. Nevýhodou daného přístupu je jeho časová náročnost, proto v praxi není příliš rozšířený. Lidé raději využívají data, která získávají spíše sociologové jako například sčítání lidu, průzkumy, dotazníky, oficiální údaje, atd. Další nevýhodou je, že výzkum dané populace nemusí být reliabilní v to smyslu, že etnografie se nedají opakovat a kontrolovat na základě srovnání s podobnými výzkumy (každá etnografie je jiná), tím pádem jsou údaje vystaveny riziku subjektivní interpretace (Frankfort-Nachmias & Nachmias 1992).

Předkládáme zde zjevně velice obecný úvod do tématu, neboť existuje mnoho způsobů, jak dělat antropologické výzkumy a to samé platí o sociologii. Například vedle sebe stojí různé přístupy k interpretaci dat. Někteří preferují kvantitativní analýzu, zatímco jiní dávají přednost výhradně kvalitativním datům. Důležité však je, že sociologie i antropologie představují „způsoby, jak na základě empirického výzkumu současných objektů dospívat k novému chápání sociálních jevů“ (Olivier de Sardan 2005: 2)

3.2. Rozvojová antropologie nebo antropologie rozvoje?

Antropologie rozvoje má různé tváře a zabývá se mnoha různými tématy. Na jedné straně se rozvojová antropologie zabývá historickým a politickým včleněním „rozvojových zemí“ do globálního systému, který je veden prvním světem složeným z vyspělých kapitalistických společností. Na druhé straně (vlivem dědictví postmoderní školy) inklinuje antropologie rozvoje směrem ke zkoumání diskurzů a způsobů, jak je „rozvoj“ reprezentován v rétorice rozvojových institucí a jak je tato rétorika přijímána, přizpůsobována nebo

⁴ Krátké představení etnografického výzkumu viz (McNeill & Chapman 2005: Chapt. 4)

odmítána těmi, kteří jsou rozvíjeni. První přístup (**rozvojová antropologie**) zkoumá fakta a charakteristiky rozvoje (programy a projekty, evaluace cyklů managementu těchto operací, výzkumy dopadu programů na cílové skupiny a na další nepřímo související skupiny, atd.), zatímco druhý (**antropologie rozvoje**) se zabývá teoriemi a diskurzy, které doprovázejí rozvojové praktiky (e.g. Ferguson 1990, see below).

Antropologické know-how se v poslední době stalo součástí rozhodovacího procesu ve velkých rozvojových institucích a mezinárodních finančních institucích (jako je Světová banka). Antropologové a sociologové jsou nyní aktivními účastníky a zaměstnanci těchto organizací na rozdíl od předchozích dob, kdy hlavní ideovou sílu tvořili jen ekonomové (Hylland Eriksen 2004). Postupem času si lidé uvědomili, že pouze ekonomické programy nestačí k řešení problémů chudoby, korupce a špatného vládnutí. Světová banka musela vzít v úvahu nedostatky výhradně ekonomického pohledu a přijmout přístup „přátelštější ke státu a společnosti“. Klíčovým východiskem zde je komplementarita, kde „je ekonomické inženýrství doplňováno sociálním a skrytým politickým inženýrstvím, užívajícím rétoriku sociálního kapitálu přátelskou ke klientům (Fine 2001: 20).“ Tímto způsobem se antropologie nepřímo stala součástí a nástrojem rozvoje. Antropologičtí experti jsou najímáni velkými rozvojovými institucemi. Jejich úkolem je provést analýzu zevnitř (namísto analýzy dopadů rozvojových programů skrze čísla a statistiky). Antropologové se snaží zlepšit cykly rozvojových projektů zaměřených řekněme na otázky genderu (viz rámeček 3) tím, že kladou otázky jako například: „Jaký je vztah lidí k novým rozvojovým programům? Jaké jsou jejich názory na nově zavedený projekt? Jaká je jejich definice rozvoje?“.

Gender a rozvoj

Feminističtí autoři a autorky kritizovali mezi prvními teze o modernizaci a o údajně pozitivním „efektu stékání výhod směrem dolů“ (*trickle down effect*) na rozvoj lidí. Postavili se proti názoru, že rozvoj přinese rovné příležitosti a výhody všem nezávisle na tom, na které straně genderové hranice se nacházejí. Naopak prokázali, že přínosy rozvoje jsou nerovnoměrně rozděleny mezi muže a ženy, a že některé rozvojové strategie dokonce situaci zhoršují a zvětšují rozdíl přístupu žen a mužů ke zdrojům.

Antropologie je velmi dobře vybavena ke zpracovávání otázky nerovného přístupu žen a mužů k rozvoji. Důležitá rozhodnutí v této oblasti dělají ženy a přispívají tak *nolens volens* k zachování paternalistické nadvlády v oblasti rozvoje. Detailní výzkumy přispěly k osvětovému úsilí zahrnujícímu otázku genderu do hlavního proudu rozvoje zaměřeného na ženy (Jaquette & Summerfield 2006; Jackson & Pearson 1998; Marchand & Parpart 1995; Kabeer 1994) a v nedávné době i na muže (Jackson 2000).

3.3. Příklady antropologie a rozvoje

Nyní se podívejme na několik příkladů, jak lze využít antropologické výzkumy při realizaci rozvojových projektů, abychom ilustrovali přínosy a různorodost tohoto typu výzkumů.

Za prvé představíme klasický výzkum Jamese Fergusona, který se zabývá analýzou „rozvojového průmyslu“ na případu konkrétního projektu rurálního rozvoje v Lesothu (Ferguson 1990: 3ff). Zmíněný antropolog zpochybňuje nejen pozitivní přínos daného projektu, ale i celé *antropologie rozvoje* (viz výše) obecně. Ukazuje, že přes obrovský počet rozvojových expertů, kteří aktivně pracovali v malinké zemi zaplavené rozvojovou pomocí (Lesotho dostalo v roce 1979 zhruba 49 amerických dolarů zahraniční rozvojové pomoci na hlavu, v té době nejvíce ze všech afrických zemí), jediným zřetelným výsledkem byla neschopnost rozvojových projektů naplnit stanovené cíle. Místo toho vznikl byrokratický aparát, který produkoval obrovský počet čísel a technického vědění, což ve skutečnosti zastíralo politické příčiny těžké situace, ve které se Lesotho nacházelo. Výsledkem bylo, že

rozvojové instituce generovaly vlastní diskurz, který konstruoval Lesotho jako určitý typ objektu vědění, a který tomuto objektu určoval jistou strukturu vědění. Jakékoliv intervence pak byly organizovány na základě této struktury vědění, a přestože selhávaly z hlediska jejich vlastních cílů, způsobovaly rozšíření a prohloubení státní byrokratické moci a vytvářely reprezentaci ekonomického a společenského života, který je zbaven politiky [...] rozvojový aparát v Lesothu [...] je „anti-politickým strojem“, který depolitizuje vše, čeho se dotkne. Všude vytlačuje politické souvislosti mimo obzor pozornosti, čímž téměř nepozorovaně vykonává výhradně politickou práci, kterou je rozšiřování státní byrokratické moci (Ferguson 1990: xiv-xv)

Tato interpretace vychází z postmoderní kritiky, která reprezentuje diskurzy rozvoje jako „nativ o hegemonii Západu inklinující k přehlížení nebo ničení lokálních praktik a vědění“ (Olivier de Sardan 2005: 5). Přes problematičnost tohoto přístupu (jako by zde „západní hegemonie“ byla personifikovaná a jako by se projekt rozvoje mohl rozhodnout „depolitizovat se“), ukazuje Ferguson přesvědčivě na základě solidních empirických dat, že projekt rozvoje „není strojem na odstraňování chudoby, [...] ale] spíše strojem na posilování a rozšiřování výkonu státní byrokratické moci, která využívá ‚chudobu jako odrazový můstek‘“ (Ferguson 1990: 255).

Hlavní myšlenkou Fergusonovy znepokojující analýzy (kterou lze aplikovat i v mnohých dalších zemích, kam dorazila rozvojová pomoc ve velkém objemu jako např. Palestina, Bosna a Hercegovina, Kosovo, atd.) je zpochybnění neutrality technického aparátu rozvoje. Z tohoto pohledu lze také zpochybnit automaticky předpokládanou pozitivní roli rozvoje. Zdá se, že projekt má pozitivní důsledky pro developery (velký byrokratický aparát, velké množství zpráv a analýz, velký počet zaměstnanců vyslaných do cizích zemí), avšak daleko méně pozitivní pro rozvojové země, které jsou redukovány na pouhá čísla bez možnosti vyjádřit se k *politickým* kořenům chudoby.

Druhý příklad se posunuje od antropologie rozvoje spíše k faktům a závěrům rozvojové antropologie. Sborník zaměřený na takzvané „rozvojové zprostředkovatele (brokers)“ (*Courtiers en développement. Les villages africains en quête de projets*, jehož editory jsou Bierschenk, Chauveau & Olivier de Sardan, 2000) se zaměřuje na výzkum interakcí mezi rozvojovými agenturami v subsaharských vesnicích a místními osobami, které fungují jako zprostředkovatelé a podílejí se na redistribuci rozvojové pomoci. Inovativním aspektem této studie je, že „opouští kulturalistickou ideologii, která převládala“ mezi mnohými antropology. Místo toho „zdůrazňuje transakce spojené s vytvářením konsenzu a norem, které jsou výsledkem vyjednávání (třebaže někdy jen neformálních a latentních)“ (Olivier de Sardan 2005: 13).

Zmíněný sborník (Bierschenk & al. 2000) se konkrétně zaměřuje na způsoby, jak různé skupiny na mikro-úrovni vyjednávají v aréně rozvojových projektů, kde se střetávají různé zájmy. Daný přístup je velmi přínosný, protože jeho východiskem je heterogenita prostředí, zdrojů a cílů na obou stranách procesu, jak na rozvíjející straně, tak na straně přijímající. Překonává tak dvě kliše prací o rozvoji. Za prvé dichotomie mezi moderním a tradičním nebo rozvinutým a rozvíjeným naznačuje, že jedna ze stran má přístup ke specifickému typu vědění, který druhá strana nemá. Vytvářejí se tak umělé kulturní hranice, kde velká část současného světa je evolucionisticky interpretována jako kulturně zaostalá.

Koncept rozvojových zprostředkovatelů je užíván pro nevelkou skupinu místních lidí, kteří jsou schopni využívat koncepty a žargon rozvojových institucí, čímž získávají specifický status uvnitř své komunity, neboť jsou schopni přitáhnout a redistribuovat rozvojovou pomoc. Za druhé je zpochybněno další klišé o příjemcích (rozvojových zemích), které nemají být považovány za monolitické aktéry. Činnost rozvojových zprostředkovatelů také vypovídá o dělbě práce uvnitř afrických společností, která odráží problematický vznik států po získání nezávislosti. Lokální zprostředkovatelé jsou nezbytně potřební pro donory hledající vhodné partnery, zároveň ale získávají ve svém regionu politickou funkci. Antropologická interpretace popsaného jevu poukazuje na to, že zahraniční pomoc má nejen rozvojové dopady, ale zároveň má vliv na politickou a sociální strukturaci cílové země, kde rozvojoví zprostředkovatelé mohou využívat a transformovat dříve existující (klientské, regionální, rodinné) sítě (Bierschenk & al. 2000: Introduction).

Třetím příkladem se zabývá destruktivními efekty bohatství na venkovskou rurální komunitu v Jemenu (Morris 1985 - *Adapting to Wealth: Social Change in a Yemeni Highland Community*). Etnografický výzkum byl proveden začátkem 80. let minulého století v tehdejší Severní Jemenu, kdy velký počet mužů odcházel pracovat do států těžících ropu (Saúdská Arábie, Kuvajt a další státy v Perském zálivu), odkud posílali značné remitence svým rodinám v Jemenu⁵. Objem remitencí se postupem let nakumuloval a způsobil strmý vzrůst spotřeby, která narušila způsob života těchto tradičně zemědělských oblastí. Množství peněz posílaných zpět domů mělo nejprve pozitivní vliv, neboť si lidé mohli dovolit produkty sloužící k uspokojení základních potřeb a čím dál tím více dalších výrobků (ledničky, televize, nealkoholické pivo s údajnými léčivými účinky, atd), které lidé okázale vystavovali na odív.

Adaptace na bohatství začala způsobovat problémy, když příliv peněz způsobil změnu zemědělských praktik v regionu a narušil křehkou environmentální rovnováhu. Káva (jméno Mocca je odvozeno od jména jemenského města ležícího v přímořské rovině Tihama) se v těchto oblastech pěstovala jako nejdůležitější plodina spolu s nezbytnou zeleninou, čirokem a ovocem, které lidé pěstovali pro vlastní potřebu. Do konce 70. let minulého století byla rovněž pěstována mírně narkotická rostlina – čát – pouze pro bohaté vlastníky půdy a horní vrstvy jemenské společnosti (donedávna držené pohromadě striktním systémem horizontální stratifikace), tím pádem nebyl čát konzumován většinovou populací (žvýkání listů způsobuje

⁵ To se dělo před vyhoštěním Jemenců z těchto zemí díky deklarované podpoře vyjádřené jemenskou vládou Saddámu Hussajnovi, který v roce 1990 okupoval Kuvajt. Více informací o problému remitencí viz (Massey & Taylor 2004)

otupující efekt, který lidé s oblibou vyvolávají při odpoledních žvýkacích sezeních trvajících nejméně tři hodiny). S přibývajícím dostupností peněz a bohatství si lidé začali kupovat vlastní čát, který se stal zajímavým artiklem pro nové části společnosti. Pěstitelé si brzy uvědomili, že lidé jsou ochotni platit velké obnosy peněz (zhruba denní mzdu) za čát. Postupně opustili kultivaci kávy a dalších plodin (které kdysi zajišťovaly udržitelnost ekosystému), pěstování čátu se rozšířilo po horských oblastech Jemenu a poptávka po něm po celé zemi. Vzhledem k tomu, že čát roste pouze ve výšce mezi 1000 a 2000 metry a nelze jej skladovat déle než jeden den, vznikla potřeba komercializovat dodávky a distribuovat každý den čerstvé listy na různé místní trhy (Weir 1985). Proto byly zakoupeny pickupy, banánovníky nahradily pěstování čiroku (banánové listy se používají k zabalení čerstvě natrhaného čátu) a lidé přestali produkovat základní plodiny pro běžnou spotřebu, aby mohli vydělat na nové ziskové plodině. Jemen musel začít dovážet většinu ovoce a zeleniny a dostal se tak do situace absurdní pro zemi, kde letní monzuny přinášejí dostatek vláhy k pěstování základních produktů. Provedený výzkum osvětluje absurdní situaci způsobenou ekonomickými změnami, kdy bylo udržitelné ekologické zemědělství narušeno novými spotřebními vzorci.

Čtvrtý a poslední příklad rozvojové antropologie rovněž ilustruje problémy spojené s ekonomickými změnami způsobenými rozvojem. Základem západního způsobu, jak dělat rozvoj, je většinou zavádění mentality a chování západního člověka typu *homo oeconomicus*. Podle tohoto přístupu (a na něm je založen liberální obchod v prvním světě) vyžaduje dobrá ekonomická aktivita dělbu práce (která zase vyžaduje funkcionální diferenciaci) a oddělení od neekonomických aspektů, které jsou velmi typické pro rozvojové ekonomiky, kde příbuzenství, rodinné linie a patronsko-klientské vztahy hrají negativní roli při prosazování udržitelných ekonomických praktik. Podle této interpretace například rodinné vztahy snižují šance na vytvoření moderních a úspěšných firem a modelů podnikání (Granovetter 1995). Navíc součástí rozvojového kánonu bylo tvrzení, že existence rozsáhlé stínové či neformální ekonomiky* snižovala pravděpodobnost uskutečnění dlouhodobých změn, které by přispěly k odstranění chudoby. Okolo roku 1990 pocházelo okolo 44 % afrického HDP ze stínové ekonomiky (oproti pouhým 12 % v zemích OECD) (Gërkhani 2004: 268).

Klasická ekonomie tedy věnuje minimální pozornost takzvaně neracionálním ekonomickým aktivitám malých rodinných firem nebo neformálním ekonomickým* aktivitám. Pro sociology a antropology je to však zajímavé téma, neboť pomáhá lépe porozumět místním významům skrytým za neformálními ekonomickými aktivitami. Rovněž umožňuje lépe pochopit, jak místní populace vnímá své zdroje. Co by se mohlo na první pohled zdát západnímu pozorovateli jako „iracionální“ chování (z hlediska toho, co je dobré a

špatné pro člověka *homo oeconomicus*), například orání půdy ne traktorem, ale za pomoci dobytka a jednoduchých nástrojů, může být založeno na racionální úvaze místních lidí. Mechanické orání může zapříčinit odplavení půdy během období dešťů, zatímco tradiční způsob orání nemění strukturu úrodné půdy. A naopak racionální rozvojové programy zavedené „moderními“ donory s dobrým úmyslem (například nabídka kvalifikačně nenáročných pracovních míst nezaměstnaným) se mohou ukázat jako iracionální ve svých důsledcích pro místní populaci. Může se stát, že nabízená místa jsou místními lidmi vnímána jako ponižující (kvůli rozdílným kulturním kódům a vzorcům chování), což vede k odmítnutí spolupráce ze strany cílové populace a pokračování či prohloubení (sociální a ekonomické) chudoby.

Rámeček 4: Iracionální racionalita a racionální iracionalita

‘Racionální’ nebo ‘iracionální’

Jedna z evropských rozvojových organizací naplánovala projekt pro horské komunity v severní Indii začátkem 80. let minulého století. Mělo se jednat o zlepšení know-how a kapacit místní populace tak, aby jejich produkce mléčných produktů byla efektivnější. Organizace postavila dvě sýrárny a vyškolila místní obyvatele, jak vyrábět sýr. Aby byla továrna ekologická, bylo rozhodnuto, že energie (teplo) potřebná k výrobě sýra bude získávána z plynů (etanolu) přirozeně produkovaného prasaty krmenými zbytky vyprodukovanými při výrobě sýra. Celý výrobní řetězec měl být racionální a také byl pro zemi, ze které pocházela agentura. Lidé by mohli déle skladovat sýr, mohli by jíst maso z prasat, nemuseli by platit za energii potřebnou k zahřátí mléka, mohli by uskladnit nadprodukcí mléka a získali by podíl z prodeje sýra.

Během implementace programu se však objevilo mnoho problémů. Za prvé velká část obyvatelstva nejedla prasata z náboženských důvodů a produkce přírodních plynů nepostačovala k provozu sýrárny. Pěstování prasat bylo rychle ukončeno a místo toho muselo být využito dřevo, jehož bylo v dané oblasti již beztak málo. Pak se ukázalo, že v regionu není poptávka po sýrech, a že lidé raději konzumují mléko a máslo, jak tomu doposavad tradičně bylo.

Tento krátký příklad ukazuje, jak to co mohlo být racionální pro západní rozvojové pracovníky, se stalo iracionálním jinde nebo v jiném (kulturním, časovém) kontextu. Rovněž ilustruje jedno rozvojové období, které doufejme už končí, kdy byli do zahraničí vysláni experti s minimální nebo žádnou znalostí místních tradic a zvyků a kdy začátku projektu předcházela nedostatečná průzkum potřeb.

Otázka ekonomické racionality je zde zásadní. Předpokládá se, že jednotlivci jednají při ekonomické směně výhradně racionálně, a že „tradiční“ společnosti jsou charakterizovány přetrvávajícím působením daru, jakožto symbolu neracionální ekonomické směny. Francouzský antropolog Marcel Mauss (1872-1950) se zabýval významem daru v nemoderních společnostech a dospěl k závěru, že se jedná o víc než jen dar nebo výměnu darů, ale že se jedná o způsob potvrzování, implementace nebo aktualizace sociálních vazeb (Mauss 1985 & 2001). Toto klasické téma bylo zkoumáno v současné Africe francouzským ekonomem Sergem Latouchem (1998). Ten přesvědčivě ukazuje, proč bychom neměli

oddělovat ekonomickou oblast od sociální, politické a kulturní. V Africe mají dary, neformální ekonomika a ekonomická recyklace starých výrobků kulturní význam, který čistě ekonomická analýza nemůže pojmut. Za „iracionální“ směnou se skrývá celá škála důvodů od daru věnovaného z náboženských důvodů přes maximalizované využití vzácných zdrojů až po realizaci nejrůznějších forem racionálního podnikání.

4. Závěr

Tento modul se zaměřil převážně na aspekty spojené s externě iniciovaným rozvojem, jakožto promyšleným plánem, jak zajistit více zdrojů (finančních nebo společenských), technologie a know-how méně rozvinutým zemím. Je třeba zdůraznit, že celý rozměr rozvoje, chápaného jako soubor širších sociálních, politických a ekonomických změn nebyl v tomto textu popsán. Existují celé police v knihovnách, které se zabývají touto spíše domácí stránkou rozvoje. Znamená to, že rozvoj neznamena automaticky transkontinentální vztah mezi dárci a příjemci. Může se rovněž jednat o lokální proces rozvoje podporovaný vládou dané země („developmentalistická politika“) nebo nestátními aktéry podnikajícími nejrůznější sociální nebo ekonomické aktivity s cílem přerozdělovat zdroje (Granovetter 1995). Rozvoj je tedy univerzálním procesem, protože můžeme předpokládat, že změny jsou jednou ze základních premis jakékoli politické aktivity. Můžeme také hovořit o rozvoji například ve Francii, kde nová zemědělská politika, zavedená buď vládou nebo na základě požadavků Evropské komise bude mít různé dopady, které stojí za to zkoumat. Ať už se jedná o institucionální úroveň, (začátek spolupráce, stupeň spolupráce s regionálním centrem), individuální úroveň (Vznikly v daném kontextu nové zprostředkující asociace? Vytvářejí farmáři malé spolky k ochraně svých zájmů? atd.) nebo na diskurzivní úrovni (Co si myslí místní obyvatelé o nové politice? Organizují diskuzní fóra proti této politice?). Ten samý způsob tázání lze uskutečnit (a také se tak děje) v Evropě západní, východní nebo kdekoli na světě. Rozvoj je všude a týká se všech.

Nejvíce však musíme znovu zdůraznit, že antropologie a sociologie se snaží odkrýt nové dimenze rozvoje (participaci lidí, názory místních obyvatel, zkoumání významů rozvojových interakcí, atd.), které velké teorie přehlížejí. Jedná se tedy o velmi významný nástroj, který je třeba použít, abychom „neudělali žádnou škodu“ (Anderson 1999), když začínáme s novým programem nebo se pokoušíme zhodnotit celkový dopad rozvoje.

Vrátíme-li se na začátek tohoto textu a zejména k rámečku 1, vidíme, že problematizování dichotomií spojených s kategoriemi „moderního“ a „tradičního“ stojí v centru pozornosti sociologie a antropologie rozvoje. Vzhledem k tomu, že témata jako dar,

solidarita, homogenita, rutina jsou stále relevantní pro rozvojovou antropologii, lze vyvodit, že etnocentrický přístup stále převládá ve většině literatury týkající se rozvoje. Tento problematický přístup stále implicitně (někdy explicitně) vychází z modelu odvozeného ze vzorců rozvoje dosaženého v prvním světě. V současné době nastala určitá změna, neboť některá témata „tradičních“ společností jsou nyní pozitivně hodnocena. Jak již bylo řečeno, dar může být pozitivním rysem složitého ekonomického rozvoje (Latouche 2001) a solidarita může být výhodou pro rozvoj malých firem (Granovetter 1995). Dané dva příklady ukazují na to, že zkoumání rozvoje nelze dělat bez toho, abychom vyšli z mikro- a mezo- úrovně, a že sociologie a antropologie rozvoje jsou dvěma komponenty nezbytnými k hodnocení kvality rozvoje, ať už v Evropě nebo jinde v méně rozvinutých ekonomikách.

Úkoly a cvičení

1. Diskutujte o výhodách a nevýhodách sociologického přístupu při zkoumání rozvoje.
2. Jaké konkrétní role mohou na současném poli mezinárodního rozvoje hrát nevládní aktéři či instituce (jako jsou organizace občanské společnosti či NGOs)? Jsou to automaticky pozitivní role?
3. Vyjmenujte několik organizací občanské společnosti (nejméně 20 – různých typů) působících ve vašem městě či zemi (případně v zemi dle vašeho výběru). Jak přispívají k rozvoji? Daří se jim podporovat participaci místních obyvatel na politickém, sociálním a ekonomickém veřejném životě? Pokud ano, jak? Pokud ne, proč je to pro ně problém?
4. Diskutujte o výhodách a nevýhodách antropologického přístupu při zkoumání rozvoje.
5. Shrňte a analyzujte rozdíly mezi rozvojovou antropologií a antropologií rozvoje dle návrhu J.P. Oliviera de Sardana.
6. Najděte vlastní příklad „iracionální racionality“ rozvoje nebo příklad „racionální iracionality“ rozvojového programu (Rámeček 4). (Můžete ho zkusit vymyslet).
7. Zamyslete se nad regionem, kde žijete (nebo nad cizí zemí, která vás zajímá, a o jejíž rozvojových problémech již máte určité povědomí) a pokuste se zhodnotit, zda a jak dichotomie „tradiční“ versus „moderní“ (Rámeček 1) lze aplikovat na váš vybraný případ.
8. Prohlédněte si webovou stránku direktoriátu Evropské komise zaměřené na rozvoj (http://ec.europa.eu/comm/development/index_en.htm). Podívejte se na stránky týkající se politik a klíčových témat. Vyberte si dvě témata či programy a analyzujte je na základě některých témat a aspektů diskutovaných v tomto modulu.
9. Vyberte si rozvojový projekt dle vašich preferencí (pomoci vám mohou webové stránky EU nebo USAID). Byl projekt navržen či realizován s ohledem na otázku genderu (viz rámeček 3)? Pokud ano, jak? Pokud ne, jak by mohl být lépe nastaven?
10. Proč jsou procesy participace „zdola nahoru“ tak důležité na současné rozvojové scéně? Jak může rozvojová antropologie a sociologie pomoci při analýze efektivity těchto procesů?

Bibliografie

- Abrahamsen R. (2000) *Disciplining Democracy: Development Discourse and Good Governance in Africa*, London & New York: Zed Books
- Anderson M. B. (1999) *Do No Harm. How aid can support peace-or war*, Boulder & London: Lynne Rienner Publishers
- Asad T. (1986) *The Idea of an Anthropology of Islam*. Occasional Paper Series, Center for Contemporary Arab Studies, Washington DC: Georgetown University
- Asad T. (2003) *Formations of the Secular. Christianity, Islam, Modernity*, Stanford CA: Stanford University Press
- Balandier G. (1981) *Sens et puissance. Les dynamiques sociales*, Paris: PUF
- Bayart J.-F. (1989) *L'Etat en Afrique. La politique du ventre*, Paris: Fayard
- Bierschenk T., Chauveau J.-P. & Olivier de Sardan J.-P. (eds.) (2000) *Courtiers en développement. Les villages africains en quête de projets*, Paris: Editions Karthala
- Bobbio N. (1988) 'Gramsci and the Concept of Civil Society', in Keane J. (ed.). *Civil Society and the State*, London & New York: Verso, 73-99
- Calhoun C. (ed.) (2002) *Dictionary of the Social Sciences*, Oxford: Oxford University Press
- Cammack P. (1997) *Capitalism and Democracy in the Third World. The Doctrine for Political Development*, London & New York: Leicester University Press
- Chandhoke N. (2002) 'The Limits of Global Civil Society', in Glasius M. & al. (eds.), *Global Civil Society*, Oxford: Oxford University Press, 25-53
- Cooper F. & Packard R. (eds.) (1997). *International Development and the Social Sciences. Essay on the History and Politics of Knowledge*, Berkeley, & al: University of California Press
- Desai V. & Potter R. B. (eds.) (2002) *The Companion to Development Studies*, London & New York: Arnold Publishers & Oxford University Press.
- Edwards B., Foley M. Diani M. (eds.), 2001. *Beyond Tocqueville. Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective*, Hanover & London: University Press of New England,
- Edwards M & Hulme D. (1996) *Beyond the Magic Bullet. NGO Performance and Accountability in the Post-Cold War World*. West Hartford: Kumarian Press with Save the Children Fund-UK
- Edwards M. & Hulme D. (eds.) (1997) *NGOs, States and Donors: Too Close for Comfort?*, New York: St. Martin's Press with Save the Children
- Escobar A. (1995) *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*, Princeton NJ: Princeton University Press
- Ferguson J. (1990) *The Anti-Politics Machine: 'Development', Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. Cambridge: Cambridge University Press
- Fine B. (2001) *Social Capital versus Social Theory. Political Economy and Social sciences at the turn of the millennium*, London: Routledge
- Fine B., Lapavitsas C. & Pincus J. (eds.) (2001) *Development Policy in the Twenty-first Century*, London & New York: Routledge
- Frankfort-Nachmias C. & Nachmias D. (1992) *Research Methods in the Social Sciences*, 4th ed. New York: St. Martin's Press
- Fukuyama F. (2000) *Social Capital and Civil Society*, Working Paper 00/74, Washington DC: International Monetary Fund IMF
- Gërzhani K. (2004) 'The Informal Sector in Developed and Less Developed Countries: A Literature Survey', *Public Choice*, 120, 267-300

- Gledhill J. (1994) *Power and its Disguises. Anthropological Perspectives in Politics*, Boulder CO: Pluto Press
- Granovetter M. (1995) 'The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs' in Portes A. (ed.) *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, New York: Russell Sage Foundation, 128-165
- Guilhot N. (2005) *The Democracy Makers: Human rights & international order*, New York: Columbia University Press
- Hallberg P. & Wittrock B. (2005) 'From *koinonia politikè* to *societas civilis*: Birth, disappearance and first renaissance of the concept', in Wagner P. (ed.), *The Languages of Civil Society*, Oxford: Berghahn
- Halliday F. (2001) 'The Romance of Non-State Actors', in Josselin D. & Wallace W. (eds.) *Non-Sate Actors in World Politics*, London: Palgrave, 21-37
- Halliday F. (2003) 'Global Governance: Prospects and Problems' in Held & McGrew A. (eds.) *The Global Transformation Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity, 489-499
- Held D. & McGrew A. (eds.) (2003) *The Global Transformation Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity
- Hudock A. C. (1999) *NGOs and Civil Society. Democracy by Proxy?* Cambridge: Polity Press
- Huntington S. P. (1968) *Political Order in Changing Societies*, New Haven CT: Yale University Press
- Hylland Eriksen T. (2004) *What is Antropologie*, London & Ann Harbor MI: Pluto Press
- Jackson (2000) 'Men At Work' *European Journal of Development Research*, 12(2), 1-22
- Jackson C. & Pearson R (eds.) (1998) *Feminist Visions of Development*, London: Routledge
- Jacobs N. (1967) *The Sociology of Development. Iran as an Asian Case Study*, New York & al.: Praeger Publishers
- Jaquette J. S. & Summerfield G. (eds.) (2006) *Women and gender equity in development theory and practice: institutions, resources, and mobilization*, Durham NC: Duke University Press
- Josselin D. & Wallace W. (eds.) (2001) *Non-Sate Actors in World Politics*, London: Palgrave
- Kabeer N. (1994) *Reversed Realities: Gender Hierarchies in Development*, London: Verso
- Khan M. H. (1998) 'Patron-Client Networks and the Economic Effects of Corruption in Asia' *European Journal of Development Research*, 10(1), 15-39
- Latouche S. (1998) *L'autre Afrique: entre don et marché*, Paris: Albin Michel (1997 Italian edition)
- Latouche S. (2001) 'Le développement est-il la solution... ou le problème', *L'Ecologiste*, 4(2) Winter
- Latour B. (1997) *Nous n'avons jamais été modernes : essai d'anthropologie symétrique*, Paris : La Découverte
- Lipset S. M. (1959) 'Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy', *American Political Science Review*, 53(1), May, 69-105
- Marchand M. & Parpart J. (eds.) (1995) *Feminism/Postmodernism/Development*, London: Routledge
- Massey D. S. & Taylor J. E. (eds.) (2004) *International migration: prospects and policies in a global market*, New York: Oxford University Press
- Mauss M. (1985) *Sociologie et Anthropologie*, Paris : PUF
- Mauss M. (2001) *The Gift: the form and reason for exchange in archaic societies*, London & New York: Routledge
- McEwan C. (2002) 'Postcolonialism' in Desai V. & Potter R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, London & New York: Arnold Publishers & Oxford University Press, 127-131

- McNeill P. & Chapman S. (2005) *Research Methods* (3rd ed.) Routledge: London
- Mehrotra S. & Jolly R. (eds.) (2000) *Development with a Human Face. Experiences in Social Achievement and Economic Growth*, Oxford & New York: Oxford University Press
- Mendelson S. (2002) 'Conclusion: The Power and Limits of Transnational Democracy Networks in Postcommunist Societies', in Mendelson S. & Glenn J. (eds.), *The Power and Limits of NGOs. A Critical Look at Building Democracy*, New York: Columbia University Press, 232-251
- Morris T. (1985) *Adapting to Wealth: Social Change in a Yemeni Highland Community*, London: PhD Thesis, School of Oriental and African Studies (SOAS)
- Olivier de Sardan J.-P. (2005) *Antropologie and Development. Understanding Contemporary Social Change*, London & New York: Zed Books
- Portes A. (ed.) (1995) *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, New York: Russell Sage Foundation
- Putnam R. & al. (1993) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press
- Rist G. (2001) 'L'invention du développement', *L'Ecologiste*, 4(2) Winter, 19-22
- Rist G. (2002) *The History of Development: From western origins to global faith*, London: Zed Books (French and Spanish translation available)
- Rostow W.W. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press
- Rousseau J.-J. (1996[1755]) *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Paris : Gallimard
- Schuurman F. J., 2002. 'The impasse in development studies', in Desai V. & Potter R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, London & New York: Arnold Publishers & Oxford University Press, 12-16
- Senisolla I. De (1999) 'A New Age of Social Movements: a 5th Generation of Non-Governmental Development Organisations in the Making?', in Kothari M. (ed.), *Development and Social Action*, Oxford: Development in Practice Readers, Oxfam Edition
- Siméant J. (2002) *Une mondialisation du sans-frontiérisme humanitaire?* Unpublished paper presented at the 7th Congress of l'Association française de science politique, Lille
- Simon D. (2002) 'Postmodernism and Development' in Desai V. & Potter R. B. (eds.), *The Companion to Development Studies*, London & New York: Arnold Publishers & Oxford University Press, 121-127
- Sklair L. (1991) *Sociology of the Global System*, New York & al.: Harvester Wheatsheaf
- Stauth G. (2002) *Méditerranée, Modernity, Theory*, unpublished paper presented at the Mediterranean Programme Seminar, Florence: European University Institute
- Tocqueville A. (1981[1840]) *De la démocratie en Amérique*, 2 vol. Paris: GF Flammarion
- Törnquist O. (1999) *Politics and Development. A Critical Introduction*, London & al.: Sage Publications
- Van Aken (2005) 'Values at work: a case of labourers in agribusiness (Jordan)' *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, N. 105-106, 109-131
- Van Rooy A. (ed.) (1998) *Civil Society and the Aid Industry*, London: Earthscan Publications
- Wagner P. (1994) *Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*, London & New York: Routledge
- Wallerstein I. (1995) 'Three Paths of Upward Mobility Within the Capitalist World-Economy' in Sanderson S. (ed) *Sociological Worlds. Comparative and Historical Readings on Society*, Los Angeles: Roxbury Publishing, 142-154
- Weber M (1978) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Berkely CA: Berkeley California Press

- Webster A. (1990) *Introduction to the Sociology of Development*, Atlantic Highlands NJ: Humanities Press International
- Weir S. (1985) *Qat in Yemen : consumption and social change*, London: British Museum Publications
- Wiarda H. J. (ed.) (1999) *Non-Western Theories of Development. Regional Norms versus Global Trends*, Orlando FL: Harbourt Brace & Company
- Williams D. & Young T. (1994) 'Governance, the World Bank and Liberal Theory', *Political Studies*, 42 (1), 84-100

Důležité webové stránky

Výzkumná centra

<http://www.ids.ac.uk/ids/>

Institute of Development Studies (se sídlem v Brightonu, v Anglii) je jedním z předních světových organizací zaměřených na výzkum, výuku a informování na poli mezinárodního rozvoje. Byl založen v roce 1966 a těší se mezinárodnímu věhlasu založeném na kvalitě jeho práce, funguje jako centrální uzel věd o rozvoji. Institut tvoří asi 80 výzkumníků, 50 zaměstnanců v oblasti služeb ve vědě, 50 podpůrných pracovníků a 200 studentů. Publikuje nejnovější data, zprávy a analýzy posledních trendů na poli rozvoje.

<http://www.lse.ac.uk/Depts/global/researchgcsresearch.htm>

Research Centre on Global Civil Society sídlí na London School of Economics a je veden dvěma předními mysliteli – jsou to profesori David Held a Mary Kaldor. Jeho cílem je přispět k porozumění „globalizaci zdola“ skrze čtyři typy aktivit: výzkum, školení absolventů, interakce s lidmi z praxe a budování transnacionálních institucí. Podílí se také na detailní analýze politického rozvoje skrze procesy „zdola nahoru“ popsané v tomto modulu.

www.chronicpoverty.org

Chronic Poverty Research Centre (CPRC) je mezinárodním partnerstvím univerzit, výzkumných center a nevládních organizací založený v roce 2000 s počáteční podporou britského Department for International Development. Je založen při Institute for Development Policy and Management in Manchester. Zaměřuje se na více než miliardu lidí - asi pětinu lidské populace, kteří žijí v absolutní chudobě. I

<http://shadyc.ehess.fr/>

Tato výzkumná platforma zaměřená na Sociologii, historii a antropologii kulturní dynamiky (SHADY) je ustavena při francouzském EHES. Organizuje vysoce kvalitní konference a má několik velmi dobrých online publikací .

<http://www.easaonline.org/>

European Association of Social Anthropologists . Vydává časopis *Social Antropologie/Anthropologie Sociale*.

http://www.uni-bielefeld.de/sdrc/portrait/entwicklungssoz_e.htm

Výzkumné centrum zaměřené na „Světovou společnost - Transnacionalizaci - Rozvoj“ (University of Bielefeld) pracuje na transnacionalizaci, sociologii rozvoje a sociální antropologii, zvláště se zaměřuje na ženy a gender v rozvojových zemích.

Velcí aktéři na poli rozvoje

http://ec.europa.eu/comm/development/index_en.htm

Webové stránky Generálního ředitelství Evropské komise pro rozvoj nabízí velké množství informací o programech řízených EU a o její rozvojové politice.

www.worldbank.org

Velmi rozsáhlé webové stránky obsahující užitečné informace a čísla. Ke specifickým tématům viz

<http://www.worldbank.org/html/extdr/thematic.htm>

www.undp.org

Rozvojový program Spojených národů publikuje každý rok vlivnou Zprávu o lidském rozvoji, která obsahuje velké množství užitečných dat a analýz (tříděných podle témat či zemí).

<http://www.un.org/esa/devagenda/>

Vyčerpávající seznam konferencí OSN a světových summitů zaměřených na rozvojová témata.

<http://www.usaid.gov/>

The United States Agency for International Development (US AID) byla založena v roce 1961. Webové stránky konstatují, že cílem USAID je podpora americké zahraniční politiky a zároveň rozvojová pomoc potřebným lidem a zemím.

Relevantní konference

1992, Konference Spojených národů o životním prostředí a rozvoji se konala v Riu de Janeiru (Brazílie), byla zde přijata takzvaná Deklarace z Ria

<http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/agenda21toc.htm>

1998, Mezivládní konference o kulturních politikách pro rozvoj (UNESCO) se konala ve Stockholmu, aby zvýšila povědomí o hodnotách, které pro rozvoj reprezentují kultury.

<http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php->

[URL_ID=18717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=18717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html))

2002, Světový summit o udržitelném rozvoji se konal v Johannesburgu

http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POIToc.htm

2005, ECOSOC Speciální setkání o rozvojové agendě Spojených a o rozvojových cílech tisíciletí.

<http://daccess-ods.un.org/TMP/1938333.html>

Náměty a témata pro další výzkum

Otázka **podílu na rozvoji** ('ownership') se stala velmi významnou pro velké multilaterální rozvojové instituce (například Světová banka). Odráží se to i v plánování nových programů, kde by příjemci měli mít větší podíl na definování a implementaci projektů. Stále zůstává otázkou k ověření, zda se jedná o skutečnost nebo o pouhé zbožné přání.

Velký význam získaly výzkumy **institucí**. Místo zaměření na státní úroveň nebo na uvažování jednotlivců se tento proud sociálních věd zaměřuje na fungování a logiku myšlení zakořeněných v institucích (známý také jako neo-institucionalismus). V souladu s tímto přístupem tvrdí autoři, že také instituce utvářejí chování aktérů. Z pohledu výzkumné agendy se jedná o validní myšlenku: strategie a praktické uvažování jsou v realitě často ovlivňovány nedostatkem institucionální autonomie, setrvačností institucí nebo rychlou institucionální změnou, která brání vytvoření pozitivní „institucionální paměti“.

Stohy článků se v mezinárodním kontextu zabývají **kulturními problémy** způsobujícími rozdílnou úroveň rozvoje, případně rezistenci vůči politickému rozvoji. Existuje však tendence vynášet o kulturách povrchní soudy, které nejdou k jádru problému. Postmoderní studia a postkolonialismus se vyrovnávají s některými danými otázkami tak, že kladou důraz na propojenost způsobu, jak je produkováno vědění (jako tomu je v případě kulturních diskurzů), s mocenskými vztahy, a že bychom neměli odkazy na kulturní problémy považovat za bernou minci, nýbrž prozkoumat spojitost mezi mocí (fyzickou, ale také symbolickou) a věděním.

Významový slovník

Antropologie: Jedná se o „intelektuálně složitou a teoreticky náročnou disciplínu, jejímž cílem je porozumět kultuře, společnosti a lidstvu za pomoci podrobného zkoumání místního života a využití vzájemného srovnávání“. (Hylland Eriksen 2004: 7)

Rozvoj: Zde je chápán jako mnohohrstevnatý a komplexní proces, který zahrnuje růst, naplnění a autonomii určité země. Často rozvoj rovněž zahrnuje aktivní, dynamickou a multidimenzionální pomoc zvenčí, nejčastěji ze strany rozvinutých kapitalistických států. Rozvoj tedy také označuje asymetrický vztah mezi zemí či institucí, která poskytuje podporu a zemí s menšími možnostmi (ekonomickými, politickými, vzdělávacími, atd.), která je jejím příjemcem.

Etnografie: Výzkumná technika, která spočívá v tom, že pozorovatel se včlení do jiné zkoumané skupiny za účelem zkoumat sociální interakci a sociální významy či interpretace, které lidé přikládají svému jednání. Obvykle je tato technika využívána při antropologickém výzkumu.

První svět/Třetí svět: Výrazy první, druhý a třetí svět vychází z období studené války, přičemž první svět označuje západní blok v čele s USA, druhý označuje komunistické a socialistické země. Třetí svět označoval nezařazené země. Po kolapsu Sovětského bloku zůstal první a třetí svět, kde třetí svět zahrnuje málo rozvinuté či rozvojové země.

Neformální ekonomika: Také pojmenovaná jako „netržní práce“. Takto jsou označovány ty aspekty ekonomické směny, které nejsou součástí oficiálních statistik a neobjevují se v údajích jako HDP. Může se jednat například o práci na černém trhu, o neplacenou domácí práci, o práci pro komunitu, o směnný obchod nebo dary či o nelegální obchod.

Modernita: Termín užívaný k označení historického období počínajícího obecně v 18. století (někteří historici považují za začátek modernity rok 1492). Tato definice však platí výhradně pro západní část světa, jinde je problematická

Lepší je definovat modernitu relativně, tedy jako proces charakterizovaný zvyšováním racionality institucí a myšlení a postupným vyvázáním jednotlivce z vnějších kolektivních forem rozhodování. Daná definice může být použita po celém světě bez etnocentrických odkazů na zkušenosti vázané na specifickou dobu a prostor.

Postmodernismus: Myšlenkový kritický proud, který odmítá univerzalistické rysy a vize modernity a modernizačních teorií. Tato kritika se objevila v 70. letech v literárních a společenských vědách jako odmítnutí meta-teorií a velkých narativů předjímajících homogenizující se svět. Foucault, Derrida a Lyotard se stali třemi hlavními zastánci postmoderních myšlenek, které vedly k útoku na vazby mezi mocí a věděním.

Postkolonialismus: Proud postmoderní kritiky, podle níž kolonialismus stále převládá v oblasti politiky a myšlení. Jedná se o „způsob kritiky materiálního a diskurzivního dědictví kolonialismu“, které se významně projevovaly zhruba v posledních 20. letech (McEwan 2002: 127).

Sociologie: Studium společností nejčastěji v moderním kontextu a zákonitostí vzniku, transformace a zániku lidských skupin. Také se zabývá kolektivními reprezentacemi, jejichž pomocí nastává socializace mezi jednotlivci.

Třetí svět: Viz *První svět*